

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА I, КНИГА 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I, FASC. 4.

ДАРЪ

ОТЪ

**МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ**

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1925.

Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924, мал. 8° 229. Съ една етнографическа и една политическа карта на Балканския полуостровъ

Ческиятъ ученъ и публицистъ Владимиръ Сись, известенъ у насъ между друго и като авторъ на бележититѣ съчинения „Критическитѣ дни на България“ (Kritické dny Bulharska, Praha, 1924) и „Македония“ (Makedonie, Praha, 1914, гол. 8° 220), миналата година издаде гореозначената нова книга, въ която накратко се излагатъ въ особено критично освѣтление най-важнитѣ моменти отъ политическата и културна

²⁸ Писмо XXXI отъ 13.XII. 1878 изъ Прага.

²⁹ Покойниятъ български държавникъ Д-ръ К. Стоиловъ.

³⁰ Вл. Ив. Ламанскій (1833—1893), професоръ по слав. езици въ Петроградъ, видень руски славистъ, авторъ на научни трудове, като „О славянахъ въ М. Азїи, Африкѣ и Испанїи“ (Спб., 1859), „Сербїя и южнославянскїя провинцїи Австрїи“ (Спб., 1864), „Новѣйшіе памятники древнечешкаго языка“ (Спб., 1879) и др.

³¹ Ал. С. Графъ Уваровъ (1824—1884), руски археологъ.

³² Князь Ал. Илар. Василичковъ (1818—1881), руски политически икономистъ, секундантъ въ дуела на поета Лермонтовъ.

³³ „Веда Словенахъ. Обрядни пѣсни отъ язическо врѣмя“. (Спб., 1381). I томъ излѣзълъ въ Бѣлградъ, 1884.

³⁴ Ив. С. Аксаковъ (1823—1886), апостолъ на славянството съ перо и слово, предлагано му българския престолъ.

³⁵ Писмо XXXII отъ 27/15 Априлий 1880 изъ Срѣдецъ.

³⁶ Писмо XXXV отъ 22 юний 1380 изъ София.

³⁷ Вж. ст. отъ Иречека Помашки пѣсни отъ Чепино, ПСп. VIII (1884) 76—94.

³⁸ Писмо LXVIII отъ 9 Априлий 1885 изъ Прага.

история на балканските държави: Ромъния, Сърбия, Гърция и България съ специаленъ огледъ къмъ Македония, Тракия и Добруджа. Книгата е била замислена преди избухването на всеобщата война. Поради станалитѣ въ края на подирната голѣми политически и териториялни промѣни на Балканския полуостровъ, планътъ и съдържанието ѝ значително били преправени, каквото съ огледъ на новитѣ събития да може да послужи на главната идея на автора — федерацията на югославянскитѣ народи. Осществението на тая велика идея се налага, за да се спаси южното славянство отъ подредената роля, която досега е играло въ угода на неславянскитѣ си съседи. Единъ „Новъ Балканъ“ ще трѣбва да се образува, за да се преродятъ културно и политически враждуващитѣ сега помежду си южни славяни.

Както и въ другитѣ си съчинения касателно България и Балканския полуостровъ, авторътъ и въ този си трудъ добросъвестно и твърде умѣло е използвалъ досежната специална историческа литература, така че въ пълно познаване всички по-важни исторически фактори той е могълъ да бжде обективенъ въ заключителнитѣ си преценки.

Признавайки легитимнитѣ исторически и етнографски права на Ромъния, Сисъ изтъква и слабата ѝ страна, произлизаща отъ това, че при изключителни обстоятелства тя си присъедини етнически ней чужди области, главно български и руски. Отношенията ѝ къмъ Русия въ бждеще особено ще безпокоятъ ромънскитѣ държавници (стр. 24). Чехословакия по отношение на този въпросъ, който единъ день ще се решава между Ромъния и Русия, трѣбва да се държи на страна (27).

Бѣгло минавайки историята на Сърбия (29—64), С. не пропуска да отбележи, че Сърбия съ специално споразумѣние съ Австрия си бѣ осигурила на Берлинския договоръ нейната поддръжка при ревизията на Санстефанския договоръ та успѣ да изтрѣгне отъ Санстефанска България въ своя полза до 23,800 квадратни километра български поморавски области съ градоветѣ Нишъ, Враня и Пиротъ. Подкрепяна отъ австрийския делегатъ графъ Андраши, Сърбия на Берлинския конгресъ бѣ поискала за себе си голѣма частъ и отъ Македония и частъ отъ западна България съ граници: Дебъръ, Велесъ, Щипъ, Джумая Кюстендилъ, Радомиръ, Драгоманъ, Кула и Видинъ. Решителното съпротивление на руската делегация тогава осуети изпълнението на плануваното заграбване и на тия български земи (46).

Правдиво се преценяватъ егоистичнитѣ побуждения на Сърбия, за да нападне България въ 1885 година и особено ролята на кралъ Милана въ тая война (49-54). Следъ всичко станало между Сърбия и България сключването на Балканския четворенъ съюзъ въ 1912 година трѣбвало да се смѣта преди всичко за успѣхъ на руската политика (57). Колкото за измѣната на Сърбия въ 1913 година, не можемъ напълно се съгласи съ автора, че тя била последиствие само на австрийски и грѣцки интриги, когато се знае вече поведението на сръбската дипломация презъ лѣтото на 1912 година, преди обявяването на войната, но следъ като договорътъ съ България бѣше подписанъ. Ако Сърбия още на Берлинския конгресъ е искала Дебъръ и Велесъ, по-

близу до истината ще да е, ако се каже, че по-скоро тя е изкусила гръцкитѣ дипломати на чело съ Венизелосъ, които отначало бѣха склонни да приематъ една граница съ България на двацетина километра северно отъ Солунъ. Именно сръбската политика, въпрѣки съюзния договоръ съ България, решително е следвала старата концепция на радикалната партия на Пашича, да се стреми къмъ териториялно разширение на изтокъ и югъ (57). Сърбия, която обемаше 48,300 кв. километра, успѣ следъ голѣмата война да се уголѣми, да стане държава отъ 214,550 кв. килом. съ 13 милиона жители. И следъ това пакъ се продължава Пашичевата политика, насочена вмѣсто къмъ Адриатическото — къмъ Егейското море, вмѣсто къмъ Триестъ и Фиуме — къмъ Солунъ. (62). На тая политика се дължатъ неуспѣхитѣ ѝ на западъ, — отстѣпкитѣ ѝ, направени на Италия по адриатическото крайбрѣжие. Жертвуватъ се интереситѣ на Хърватско и Словенско, за да се шири Сърбия по долината на Морава и Вардаръ. Че съ това България се ощетява и се прави неприятель, за сжщата сръбска политика е маловажно. И при все туй България е склонна да подаде ржка за споразумѣние, като се реши сжщевременно и македонскиятъ въпросъ по единъ, задоволителенъ и за дветѣ страни начинъ. А този е: Македония, въ рамкитѣ на Югославия, да се наслаждава, ако не съ пълна самостоятелностъ, то поне съ правата на малцинствата, гарантирани въ мирнитѣ договори. Чехословакия има най-голѣми симпатии къмъ Югославия, но тъкмо за това трѣбва твърде да съжالياва поради тѣзи неприятелски отношения на подирната къмъ България. Югославия трѣбва да си поправи поведението и да поведе истинска славянска политика, да стане ржководна славянска държава на Балканитѣ (64).

Въ прегледа на политическата история на Гърция (65—87) между друго се изтъква участието на българитѣ въ гръцкото въстание, — на повече отъ 2000 българи, подъ владичеството на Марко Боцарисъ (род. отъ Воденъ), Хаджи Михаилъ отъ Коприщица, Хаджи Христо отъ Пловдивъ (76). Напразно българитѣ проливали кръвта си за Гърция, защото ни капка гръцка кръвь никога не се е пролѣла за България; гърцитѣ сж били и си оставатъ за винаги крайни неприятели на българския народъ (77).

До 1912 год. Гърция обемаше 80,000 кв. километра съ 2,600,000 жители, почти всички гърци съ изключение на нѣколко десетки хиляди албанци, турци и куцовласи. Съ Букурещкия миръ 1913 год. Гърция се увеличи съ 40,000 кв. килом. земя, а жителитѣ ѝ се удвоиха. Освенъ и Епиръ и турската частъ на Тесалия въ новата гръцка държава се включва и южна Македония съ пристанищата Солунъ и Кавала и съ градоветѣ Костуръ, Леринъ, Воденъ, Енидже Вардаръ, Кукушъ, Сѣръ и Драма, и съ островитѣ Критъ, Тасосъ, Митилини, Хиосъ, Самосъ и други малки острови. Добре се разкрива двоеличната роля на Гърция спрѣмо България и сетне, презъ време на всеобщата война, спрѣмо нейната съюзница Сърбия (81—82). Гърция късно се вмѣсва въ всеобщата война; въ надвечерието на българската катастрофа гърцитѣ тайно бѣха се уговорили съ германцитѣ да имъ се предадатъ. Въ Парижъ, презъ време на конференцията на мира, билъ изнесенъ тоя

факт, но го минали мълкомъ. Съ мирния договоръ Гърция щедро бива възнаградена съ нови придобивки, и то благодарение на подръжката на Англия, чиито интереси се посрѣщатъ съ интереситѣ на Гърция. Затова Венизелосъ лесно е повлиялъ върху Лоидъ Джоржъ, за да се ослаби естествениятъ съюзникъ на Русия, България, да се отдалечи тя отъ Бѣло море. Това становище, което Венизелосъ е застъпялъ, е било въ съгласие съ английската политика, и затова Англия, противъ волята на Франция и на Америка, се застъпила, щото Гърция да получи и дветѣ Тракии — западна и източна — и да се настани на Босфора като стражъ на Дарданелскитѣ проливи (83). Съ Ньойския и Севърския миръ Гърция порастна до държава съ 174,000 кв. километра голѣма и съ 7,400,000 жители. Неестественото уголѣмение на Гърция се дължи на случайната мощна подръжка, която тя намѣри въ Англия. Турцитѣ, организувани военно отъ Мустафа Кемалъ, мжчно понасяха, че Гърция следъ Севърския миръ се настани и въ Мала Азия, съ голѣмия пристанищенъ градъ Смирна. Тѣ решиха да я пропждятъ отъ тамъ. Избухна сжщинска война между Турция и Гърция, въ която Англия не се реши сериозно да я подкрепи, и тя биде окончателно бита. Турцитѣ си възвърнаха загубенитѣ земи до р. Марица. Първоначалниятъ английско-грѣцки планъ, да се изгонятъ турцитѣ отъ Европа и да се обкржи България съ грѣцка ограда, а Цариградъ съ проливитѣ да се интернацианилизува, и то тъй, щото всецѣло да се намира подъ влиянието на английския авангардъ, Гърция, не можа да се осжществи (84).

Не е по силитѣ на Гърция окончателно да задържи новитѣ си териториялни придобивки. Тя и културно е останала по-назадъ отъ другитѣ балкански държави. Училищното дѣло на кралството дори е по-лошо, отколкото въ бившата турска Македония, гдето грѣцкитѣ училища, чиято задача бѣ да пропагандиратъ елинизма подъ ведомството на грѣцката патриаршия, по-добре бѣха наредени. Сега македонскитѣ грѣци, откакъ се присъединиха къмъ Гърция, се оплакватъ, че училищата имъ сж въ голѣмъ упадъкъ. Гърция сега се крепи главно отъ сръбско-българското съперничество. Сближението на България съ Югославия или тѣхното съединение е противъ грѣцкитѣ интереси: негова първа жертва би били пристанищата Солунъ и Кавала, а съ тѣхъ и цѣла Южна Македония наедно съ Тракия. Затова усилията на Атинската политика сж насочени главно само къмъ туй, щото Бѣлградъ всячески да се подбужда противъ България и да се осуетява всѣки опитъ за едно югославянско-българско сближение (86).

Въ сбито изложение се минаватъ главнитѣ моменти отъ историята на България и се изтъкватъ особено събитията отъ културно-историческо значение (88—146). Добре верзиранъ въ нашата история, авторътъ си служи и съ съчинения отъ най-нова дата.

Следъ като се изброяватъ въстаническитѣ опити на българитѣ да се освободятъ отъ Турция, говори се за българското просвѣтно дѣло отъ времето на възраждането до освобождението на България въ сравнение съ просвѣтата на тогавашна Сърбия. Докато България въ 1836 година имаше вече 233 училища, въ Сърбия тѣ бѣха само 72 ;

въ 1862 г. българските училища сж 809, а сръбските — 321; въ 1867 — 1063, сръбските — 382; въ 1876 бълг. училища достигатъ до 1479, а въ Сърбия — само 582. Въ числата на българските училища не влизатъ училищата въ Македония; заедно съ тѣзи подирнитъ въ 1876 год. бълг. училища сж били 1898 срещу 582 сръб. училища. Окржзитъ Търновски, Русчушки, Старозагорски, Пловдивски, Видински и Кюстендилски въ 1878 година сж имали повече училища отколкото цѣла тогавашна Сърбия. Статистическитъ сравнения сж правени въз основа на автентични сръбски и български източници. Интересна е най-новата политическа и военна история на България до наши дни, която авторътъ основно е изучилъ та е можалъ, ако и бѣгло, да я изрисува въ най-отличителни ѳ черти. За насъ специаленъ интересъ представлятъ страницитъ, относещи се до Балканската война 1912 г., която свърши съ подѣлбата на Македония (122 нат.).

Съ вещина и пълна компетентностъ се обясняватъ поводитъ да се дойде до сръбско-българското споразумѣние въ 1912 година, войната и изневѣрата на Сърбия до Букурещкия миръ. Тѣзи страници въ книгата на Сиса заслужватъ вниманието на всички, които се интересуватъ за причинитъ и последиствията на блканската война. Лоялността на България и нанесената ѳ неправда отъ страна на нейнитъ съюзници сж представени съ голѣма убедителностъ. И причинитъ, за да участвува България въ всеобщата война противъ своитъ вчерашни неприятели, главно Сърбия, сж добре обосновани. Колкото се отнася до настроението на българската войска презъ време на всеобщата война, авторътъ, за жалостъ, съвсемъ го е прекалилъ, като казва, че генералъ Жековъ е успѣлъ да запази дисциплината само като ужъ били застрелени до 2000 войника и като били осждени на затворъ до 80,000 души. Въ сжщностъ нито една десета отъ тия числа не е била достигната. Поради обикновено малодушие и непокорство въ ужасната и дълга война, разбира се, е имало дезертерства и неизпълнение на дългъ. Недоволството въ армията къмъ края на войната не е, както трѣбва, разяснено. Инакъ авторътъ понататѣкъ вѣрно излага събитията до сключването на Ньойския миръ. Говорейки за характернитъ черти на българитъ, авторътъ привежда една интересна сръбска характеристика на българския народъ изъ официозния вестникъ „Српски Дневник“ отъ 1857 год., която струва да се цитува: „Подиръ сръбитъ, българитъ, които числено сж по-силни отколкото сръбскиятъ народъ, заематъ безъ съмнение предно мѣсто въ Турция. Българитъ, които винаги сж били храбъръ (statečny) народъ, подъ тежкото иго на турската тирания сж изгубили своя войнственъ духъ. Наистина, постоянно сж се явявали по планинитъ хайдуци, които по духъ и храбростъ въ нищо не отстъпватъ предъ хайдуцитъ отъ врѣмето на Кара-Георги, но може да се каже, че войнственитъ духъ не преобладава у мнозинството на българския народъ въ така мѣрка, въ каквата тя се срѣща у сръбитъ. Ала българитъ затова пѣкъ сж по-способни и по-похватни въ всѣка възможна работа отъ сръбитъ; у тѣхъ има по-малко отмѣстителностъ, несъгласие и раздори отколкото ги има у сръбитъ; иматъ повече смисълъ за порядъкъ и не се увличатъ въ нищо друго освенъ въ работа“

Когато изчезне изъ тѣхната земя турската безредица и когато българитѣ ще сж сигурни, че работятъ за себе си, а не за турцитѣ, обитаванитѣ отъ тѣхъ области поради тѣхното трудолюбие ще се преобърнатъ въ градини* (145). Още по-интересна е една друга, пакъ сръбска характеристика на българина, която авторътъ привежда изъ в. „Видовдан“ отъ 1868 год. 18 февр.: „Обиколени отъ ромъни, гърци, албанци и отъ неприятелитѣ турци, преследвани до днесъ отъ фанариотитѣ, потискани отъ турскитѣ гарнизони въ Видинъ, София, Варна, Шуменъ и Русчукъ, — българитѣ загубили предишния си войнственъ духъ, който ги е въодушевявалъ презъ първитѣ столѣтия на народната имъ свобода. Това не означава, че българската майка не е способна да отхрани юнакъ: въ България юнашка кръвъ сжщо тѣй е попрѣскала гроба на свободата; Боцарисъ и други българи сж се били за кръста въ грѣцкото възстание; други юнаци сж воювали за свободата на Ромъния и за своитѣ сръбски братя; годинитѣ 1835, 1836, 1840, 1844 и 1866 сж изпълнени съ български въстания. Ала това сж уединени събития, българинътъ въобще е миролюбивъ и мекъ, има здрава интелигенция, жива фантазия, съ една дума той е способенъ за велики дѣла — физически и морални; за жалость нѣма възможность достатъчно да развие тѣзи свои способности, на които не може да посвети нужднитѣ грижи. Той е гостолюбивъ, както всичкитѣ славяни, скромень, набожень, ала не прекалено (биготень), нито фанатичень. Надъ всичко обича своята мила, хубава, нещастна родина“. Къмъ туй Сисъ отъ своя страна прибавя: „Последнитѣ думи се отнасятъ и къмъ днешно време. Българинътъ обича своето отечество и най-много го обича, когато е нещастно. Ала любовта си къмъ него не проявява съ плачлива сентименталность, а съ твърдокоръ стремежъ да му помогне, да го види пакъ щастливо и славно. Въ тази истинска българска любовъ къмъ отечеството се таятъ предзнаменование за по-добри дни на България и сигурень залогъ, че политическиятъ, културень и стопански животъ на българския народъ пакъ ще се върнатъ въ нормалнитѣ си релси“ (146).

Въ отдѣла „Славянскитѣ загуби на Балканския полуостровъ“ авторътъ се възмущава противъ изкуственитѣ граници на създадената велика Гърция въ ущърбъ на България: тѣзи граници сж преди всичко противославянски. И уголѣмяването на Югославия не може да изкупи вредата, която се нанася на славянството съ осакатяването на България, стисната съ ромънско-грѣцки клещи. И тази Югославия, каквато е сега, не е въ състояние да вдѣхне респектъ на всичкитѣ явни и тайни неприятели на славянскитѣ интереси, бидейки и тя обиколена отъ всички страни съ неприятелски държави. Само единъ съюзникъ на Балканитѣ може да има Югославия, а този е България. И тѣкмо въ тѣзи български области, съ които ромънитѣ и гърцитѣ се обогатиха, се крие залогъ за стопанско процвѣтяване и стопанска самостоятелность не само на България, но и на всичкитѣ южни славяни, на цѣлата онази Югославия, която единъ день ще се образува (147—149).

Особено внимание отъ наша страна заслужва отдѣлтъ „Маке

дония* (150—176), гдето благодарение на основателнитѣ познания на автора по всички въпроси касателно Македония всичко по-важно и на кжсо е казано, коькото е необходимо за да се освѣтли македонскиятъ въпросъ. Тази глава на книгата, както и следващитѣ две върху Тракия и Добруджа (177—202) би трѣбвало да се явятъ изцѣло преведени на български въ отдѣлна брошура. Даватъ се паралелно разни статистики върху населението на Македония, отъ които се вижда, че числото на македонскитѣ българи достига до единъ милионъ и нѣщо повече, като се взематъ въ огледъ и помацитѣ. Изброявайки чуждитѣ учени, които смѣтатъ македонскитѣ славяни за българи, особено се подчертава фактътъ, че безъ изключение всичкитѣ чески историци, етнографи и езиковедци, между които сж П. Шафарикъ, Нидерле, Иречекъ, Перволфъ, Гайтлеръ, Вондракъ и пр., съ една дума всички представители на ческата наука смѣтатъ Македония за българска земя. Противъ тази истина до сега ни единъ чески ученъ нигде не се е обявилъ въ ческата научна литература, — не се срѣща противно мнение (155—56).

Следъ кратъкъ исторически прегледъ се обясняватъ българското духовно възраждане въ Македония и последвалитѣ събития до следъ Берлинския договоръ. Следва изложение на македонския въпросъ по диръ освобождението на България до наши дни. Сръбската завоевателна политика спрѣмо Македония е добре охарактеризирана. Тя си служи съ фалшиви филологически доводи, за да прикрие чисто политически и икономически свои интереси, поради които Македония биде похитена. Но съ сръбската окупация на Македония още не е свършенъ македонскиятъ въпросъ, понеже той не е само въпросъ балкански а е въпросъ югославянски въ широкия смисълъ на думата. Днешна Югославия, която ламти за Солунъ, не може да го има безъ съучастието на българитѣ, и то противъ гърцитѣ, които отнеха на славянството 400,000 македонски българи. Сърбия трѣбва да поправи своя грѣхъ и да спомогне справедливо да се разреши македонскиятъ въпросъ. Това го диктуватъ и жизненитѣ ѝ економически интереси. Българитѣ признаватъ подирнитѣ, така че и Югославия трѣбва да зачита националнитѣ права на българитѣ (173). Колкото се отнася до самитѣ македонци, трѣбва да се изтъкне, че най-сетне и шефътъ на „Вжтрешната македонска революц. организация“, Тодоръ Александровъ, не е противъ Сърбия, стига Македония да се управлява споредъ волята на македонското население, а не по чужда ией, неприятелска воля (175). Цитува се и мнението на английския генералъ и мистъръ Thomson, който въ 1923 год. посѣти Македония и обнародва въ лондонския „Observer“ статия върху македонския въпросъ, гдето се казва, че северна Македония се държи въ покорностъ чрезъ щикове, като се употребяватъ насилнически мѣрки за посърбяване на нейното население. Томсонъ намира, че има едно разрешение на македонската проблема, а именно да се образува отъ Македония автономна държава въ федеративна Югославия съ главенъ градъ Солунъ.

И въ изложението на тракийския и добруджанския въпросъ (177-202) се показва все сжщиятъ ясенъ и правдивъ погледъ на автора. Той

следи събитията през последните войни 1912—1918 и следъ това до 1924 година. Къмъ македонския въпросъ, като частъ отъ общия югославянски, се прибавя и тракийскиятъ, чието разрешение трѣбва да стане въ полза на България, което ще бжде въ интереса и на цѣлото славянство, защото и тукъ се касае до изходъ на море. Относително Добруджа добре е посочено преди всичко нейното голѣмо економическо значение за България. Решението на добруджанския въпросъ ще може да стане само съ натискъ върху Ромъния отъ вѣнъ.

Последната глава на книгата е посветена на югославянската федеративна идея, която авторътъ подробно развива (205—229). Ако тая идея се осжществи, като се образува велика югославянска държава отъ Черно до Адриатическо море, тогава ще се образува „Новъ Балканъ“ — мощна югославянска федеративна държава съ 20 милиона жители, опиращи се на три морета. Да се осжществи това — е вѣржцетѣ на самитѣ южни славяни. Отъ тѣхъ и само отъ тѣхъ зависи да се създаде „Славянски Балканъ“. И въ тая заключителна частъ на книгата си авторътъ е положителенъ, реаленъ, основавайки своитѣ доводи на ясни логически предпоставки.

Л. Милетичъ.